इत्यमरः। २।५।४२॥ समुच्चयः ५ समाहारः ६। इति जटाधरः॥ अश्नुते व्याप्नोति इति राशिः। अश्नू ण यन्निसंज्ञयोरित्यस्मात् नाम्नीति इण् निपातनाद्रेफागमः। इति भरतः॥ * ॥ (यथा, शकुन्तलायाम् ९ अङ्के।
"न खलु न खलु वाणः सन्निपात्योऽयमस्मिन्
मृदुनि मृगशरीरे तूलराशाविवाग्निः॥")
ज्योतिश्चक्रस्य द्वादशांशः। तस्योत्पत्तिर्यथा,—
अथ सृष्ट्यां मनश्चक्रे ब्रह्माहङ्कारमूर्त्तिभृत्।
मनसश्चन्द्रमा जज्ञे सूर्य्योऽग्नीरेतसां निधिः॥
मनसः खं ततो वायुरग्निरापो धरा क्रमात्।
गुणैकवृद्ध्या पञ्चैव महाभूतानि जज्ञिरे॥
अथोषोमौ भास्करेन्दू ततश्चाङ्गारकादयः।
तेजोभूखाम्बुवातेभ्यः क्रमशः पञ्च जज्ञिरे॥
पुनर्द्वादशधात्मानं विभज्येन्द्राग्निशक्रकम्।
नक्षत्ररूपिणं भूयः सप्तविंशात्मकं वशी॥"
इति सूर्य्यसिद्धान्ते गोलाध्यायः॥ * ॥
तस्य संस्थानं यथा,—
"विषुवत्क्रान्तिवृत्तैक्यात् पूर्व्वभागस्थिताः
स्थिराः।
मेषाद्या राशयः क्रान्तिवृत्तयः पूर्व्वदिक्क्रमात्॥"
इति सुनीश्वरकृतसार्व्वभौमसिद्धान्तः॥ * ॥
अथ राशयादिनिर्णयः।
"मेषवृषमिथुनकर्कटसिंहाः कन्या तुलाथ
वृश्चिकभम्।
धनुरथ मकरः कुम्भो मीन इति च राशयः
कथिताः॥"
इति राशिकथनम्॥ * ॥
"अश्विन्या सह भरणी कृत्तिकापादश्च कीर्त्तितो
मेषः। १।
वृषभः कृत्तिकाशेषं रोहिण्यर्द्धञ्च मृग-
शिरसः॥ २॥
मृगशिरसोऽर्द्धं चार्द्रा पुनर्व्वसोस्त्रिपादो मिथु-
नम्। ३।
पादः पुनर्व्वसोरन्त्यः पुष्योऽश्लेषा च कर्कटः॥४॥
सिंहोऽथ मघा पूर्व्वफल्गुनी पाद उत्तरायाः॥५॥
तच्छेषं हस्ता चित्रार्द्धञ्च कन्यकाख्यः॥ ६॥
तौलिनि चित्रार्द्धं स्वाती विशाखायाः पाद-
त्रयम्। ७।
वृश्चिके विशाखा पादस्तथानुराधान्विता
ज्येष्ठा॥ ८॥
मूलं पूर्व्वाषाढ़ा प्रथमचाप्युत्तरांशको धन्वी॥९॥
मकरस्तत्परिशेषं श्रवणा चार्द्धं धनिष्ठायाः॥१०॥
धनिष्ठार्द्धं शतभिषा पूर्व्वभाद्रपदपादत्रयं
कुम्भः। ११।
पूर्व्वभाद्रपदाशेषस्तथोत्तरा रेवती मीनः॥ ११॥
इति राशिनक्षत्रभेदकथनम्॥ * ॥
"राशिनामानि च क्षेत्रं भन्दस्थं ग्रहनाम च।
मेषादीनाञ्च पर्य्यायं लोकादेव विचिन्तयेत्॥"
इति राशिपर्य्यायकथनम्॥ * ॥
"क्रियताद्वरिजितुमकुलीरक्षेत्रपायेयूककौ-
र्मोक्षाः।
तौक्षिक आकोकेरो द्वन्द्वोगश्चान्त्यभं चेत्यम्॥"
इति मेषादीनां विशेषनामकथनम्॥ * ॥
"अरुणसितहरितपाटलपाण्डुविचित्राः सिते-
तरपिशङ्गौ।
पिङ्गलकर्व्वुरबभ्रुमलिना रुचयो यथासंख्यम्॥"
इति मेषादीनां वर्णभेदकथनम्॥ * ॥
"मत्स्यौ घटौ मिथुनं सगदं सबीजं
चापी नरोऽम्बुजघनो मकरो मृगास्यः।
तौली सशस्त्रदहना प्लवगा च कन्या
शेषाः खनामसदृशाः खचराश्च सर्व्वे॥"
अम्बुजघनोऽम्बाकारजघनो नतु अम्बारूढ़-
इति जघनः। उत्तरत्र चतुश्चरणत्वकथनात्।
राशयधिष्ठातृदेवताकथनम्॥ * ॥
"क्रूरोऽथ सौम्यः पुरुषोऽङ्गना च
ओजोऽथ युग्मं विषमः समश्च।
चरस्थिरद्व्यात्मकनामधेया
मेषादयोऽमी क्रमशः प्रदिष्टाः॥"
इति राशीनां क्रूरसौम्यादिविवेकः॥ * ॥
देवभमनोहरे।
"पुण्यश्च पुष्करश्चैव आधानाख्यस्तथैव च।
शुभा दृष्टा भवन्त्येते नित्यं द्वादश राशयः॥"
इति पुण्यादिविवेकः॥ * ॥
"मिथुनतुलाघटकन्या द्विपादाख्याश्चापपूर्व्व-
भागश्च।
मृगधनुराद्यन्तार्द्धं वृषाजसिंहाश्चतुष्पदाः॥"
इति द्विपदचतुष्पदराशिकथनम्॥ * ॥
"कर्कटवृश्चिकमीना मकरान्त्यार्द्धञ्च कीट-
संज्ञाः स्युः।
वृश्चिकराशिर्मुनिभिः सरीसृपत्वेन निर्दिष्टः॥"
इति कीटसरीसृपराशिकथनम्॥ * ॥
"द्विपदवयगाः सर्व्वे सिंहं विहाय चतु-
ष्पदाः।
सलिलनिलया भक्ष्या वक्षाः सरीसृपजातयः॥
मृगपतिवर्ज्जे तिष्ठन्त्येते विहाय सरीसृपान्।
अकथितवृद्धेषूक्तं वक्षं जनयन्नहारतः॥"
सरीसृपजातय इति बहुवचनात् कीटस्यापि
परिग्रहः। राशीनां वक्षावक्षकथनम्॥ * ॥
"ग्राम्या मिथुनतुलाकौचापाखिघटाः निशासु
वृषमेषौ।
मकरादिमार्द्धसिंहौ वन्यौ दिवसेऽजवृषभौ च॥
जलजौ कर्कटमीनौ मकरान्त्यार्द्धञ्च शिवमते
कुम्भः॥
इति ग्राम्यारण्यजलजराशिकथनम्॥ * ॥
"वृक्षास्त्रिमिशोऽविघटा मिथुनधनुःकर्किमृग-
सुखाश्च समाः।
वृश्चिककन्यान्दमृगपतिवणिजो दीर्घाः समा-
ख्याताः॥"
इति राशीनां वृक्षदीर्घकथनम्॥ * ॥
"प्रागादिककुभां नाथा यथासंख्यं प्रदक्षिणम्।
मेषाद्या राशयो ज्ञेयास्त्रिराद्यत्तिपरिभ्रमात्॥"
इति दिगधिपत्यकथनम्॥ * ॥
"कुजशुक्रबुधेन्दुकसौम्यगुरुशनीसुवाम्।
जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राणि स्युरनादयः॥"
इति ग्रहाणां क्षेत्रकथनम्॥ * ॥
"अजो गोपतियुग्मञ्च कर्किधन्विमृगास्तथा।
निशासंज्ञाः स्मृताश्चैते शेषाश्चान्ये दिनात्मकाः॥
निशासंज्ञा विमिथुनाः स्मृताः पृष्ठोदयास्तथा।
शेषाः शीर्षोदया ह्येते मीनजोभयसंज्ञकः॥"
इति निशादिसंज्ञाकथनम्॥ * ॥
"रविर्मासं निशानाथः सपादद्विसहस्रम्।
पलत्रयं भूमिपुत्रो बुधोऽष्टादशवासरान्॥
वर्षमेकं सुराचार्य्यश्चाष्टाविंशद्दिनं भृगुः।
शनिः सार्द्धद्वयं वर्षं खभांशुः सार्द्धवत्सरम्॥
एवं प्रमाणात् सकलाः स्वराशिं सृजन्ते यथा॥"
इति राशिभोगकथनम्॥
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥ * ॥ द्वादशराशीनां कल्प-
शिवरूपं यथा,—
पुलस्त्य उवाच।
'स्वरूपं त्रिपुरघ्नस्य वक्ष्ये कालरूपिणः।
अश्विनी भरणी चैव कृत्तिकाप्रथमांशकम्॥
मेषकं हि विजानीयात् कुजक्षेत्रसुदाहृतम्।
आग्नेयांशाश्रयो ब्रह्मन् प्राणात्मकं कवेर्गृहम्॥
सौम्यार्द्धं वृषनामेदं वदनं परिकीर्त्तितम्।
मृगार्द्धमार्द्रादित्यां शाश्रयः सौम्यरूपं त्रिदम्॥
मिथुनं सुजयोस्तस्य गगनस्यस्य भूषिणः।
आदित्यांशश्च पुष्यश्च अश्लेषा शशिनो गृहम्॥
राशिः कर्कटको नाम पार्श्वे मखविनाशिनः।
पित्र्यार्क्षं भगदैवत्यं उत्तरांशश्च केशरी॥
सूर्य्यक्षेत्रं विभोर्ब्रह्मन् हृदयं परिकीर्त्तितम्।
उत्तरांशाश्रयः पाणिश्चित्रार्द्धं कन्यका त्रिदम्॥
सोमपुत्रस्य सद्मेतद्द्वितीयं जठरं विभोः॥
चित्रांशद्वितयं स्वाती विशाखायांशकत्रयम्।
द्वितीयं शुक्रसदनं तुला नाभिरुदाहृता॥
विशाखांशमनुराधा ज्येष्ठा भौमगृहं त्रिदम्।
द्वितीयं वृश्चिको राशिर्मेढ्रं कालस्वरूपिणः॥
मूलं पूर्व्वोत्तरांशश्च देवाचार्य्यगृहं धनुः।
उरुयुगलमीशस्य अमरर्षे प्रगीयते॥
उत्तरांशाश्रयो ऋक्षं श्रवणं मकरो सुने।
धनिष्ठार्द्धं शनिक्षेत्रं जानुनी परिकीर्त्तिते॥
धनिष्ठार्द्धं शतभिषा प्रोष्ठपदांशकत्रयम्।
सौरं पद्मापरमिदं कुम्भो जङ्घे च विश्रुते॥
प्रोष्ठपदांशमेकन्तु उत्तरा रेवती तथा।
द्वितीयं जीवसदनं मीनन्तु चरणौ उभौ॥"* ॥
राशीनां नक्षत्रस्वरूपादि यथा,—
नारद उवाच।
"राशयः कथिता ब्रह्मन्! त्वया द्वादश वै मम।
तेषां विशेषतो ब्रूहि नक्षत्राणि स्वरूपतः॥
पुलस्त्य उवाच।
स्वरूपं तव वक्ष्यामि राशीनां शृणु नारद।
यादृशा यत्र सञ्चारा यस्मिन् स्थाने वसन्ति हि॥
सञ्चारस्थानमेकस्य धान्यरत्नाकरादिषु।
नवसाङ्गसंच्छन्नो वसुधायाञ्च सर्व्वशः॥
नित्यं चरति पुष्पेषु सरसां पुलिनेषु च।
मेषः समागमूर्त्तिश्च अजाविकधनादिषु॥